

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Νοέμβριος
Δεκέμβριος
1983
τεύχ. 64-65
δρχ. 150

Δικτατορία και ΕΟΚ
Στρατιωτικά κόμματα στην Τουρκία
Υπεράσπιση του όρθολογισμού
Δανειστικές σχέσεις στον 19ο αιώνα
Γιά τον ιμπεριαλισμό
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ
Μαρία Λαϊνά, Άννα Κατσιγιάννη, Τζών Κοιτσού
Άθηνά Γεωργαντά, Βίκυ Καλατζοπούλου
Γ. Αράγης, Ρέα Γαλανάκη

καί γράμματα γνωρίζω

Μερικά σχόλια
στά 'Επιχειρήματα
του Νίκου Φωκά

Νίκου Φωκά, 'Επιχειρήματα για τις γλώσσες για τη λογοτεχνία, Βιβλιοπωλείον της 'Εστίας» 4 Δοκίμιο. Αθήνα 1982.

Τά κείμενα πού περιέχει τό βιβλίο του Νίκου Φωκά 'Επιχειρήματα για τη γλώσσα, για τη λογοτεχνία λίγο-πολύ τά ήξερα από τίς πρώτες δημοσιεύσεις. Γύρισα ώστόσο νά τά ξαναδω στον έκδομένο τόμο επανειλημμένα. Δέν μπορώ νά πώ ότι ό κάποιος διάλογος πού ανοίξα μαζί τους έχει κλείσει. Έχω όμως σαφή τήν αίσθηση πώς τό βιβλίο αυτό έχει όρισμένα θετικά στοιχεία τά όποια σπανίζουν στά βιβλία τής ίδιας κατηγορίας πού έκδίδονται στον τόπο μας. Περιμένα γι' αυτό ότι θά κρινόταν ανάλογα — θά προσεχόταν, θά συζητιόταν — από τήν τρέχουσα κριτική μας. Έντούτοις, όσο παρακολουθώ τή λογοτεχνική μας κίνηση, πάει νά περάσει μάλλον σάν ένα βιβλίο τής σειράς. Δέν είναι παράξενο — δέ συμβαίνει κάτι τέτοιο για πρώτη φορά κι ούτε ασφαλώς για τελευταία. Σκοπός όσων ακολουθούν είναι νά σχολιαστούν μερικά από

τά κυριότερα θετικά στοιχεία των 'Επιχειρημάτων και στό περιθώριο αυτών νά θιχτούν κάποια συζητήσιμα. Πρώτα γενικά κι έπειτα ειδικότερα.

II

Τό πρώτο πού θά 'λεγα, μιλώντας γενικά, για τά θεωρητικά κείμενα του Φωκά είναι ότι έχουν κάτι νά πουν. Κάτι πέρα από ό,τι ξέραμε πριν τά διαβάσουμε. Αυτό από μία άποψη σημαίνει ότι ό Φωκάς δέν ανακαλύπτει τον άτμό. Θέλω νά πώ ότι γνωρίζει τι έχει ειπωθεί πριν άπ' αυτόν για τά θέματα πού έξετάζει χωρίς νά καμώνεται τον άνήξερο. Έτσι τό βιβλίο του δέν άποτελεί «προσωπική» σύνθεση πραγμάτων λίγο-πολύ γνωστών. Γράφει έπειδή έχει νά πεί κάτι δικό του. Από τήν πλευρά αυτή δέν κατέχει τήν ικανότητα νά γεμίσει σελίδες πού όταν τίς διαβάσεις σου αφήνουν τήν αίσθηση του κενού και τής άθυμίας. Μέ λίγα λόγια ό Φωκάς είναι έρευνητής.

Πέρα άπ' αυτό, άν και όχι άσχετα, ό συγγραφέας των 'Επιχειρημάτων είναι ειλικρινής. Θά έλεγα μάλιστα πώς έχει τό πάθος τής ειλικρίνειας. 'Αν και ζει σ' ένα περιβάλλον όπου ή πολιτική άποτελεί κανόνα, ό ίδιος δέ γράφει ύπολογιστικά. Δέν έλίσσεται και γι' αυτό δέν αναγκάζεται νά μασάει τά λόγια του. Τό γεγονός ότι δέν πολιτεύεται όταν γράφει, έκτός των άλλων, σημαίνει ότι είναι έντιμος άπέναντι στον άναγνώστη. 'Αρετή κατά τή γνώμη μου κεφαλαϊώδης. Πρέπει πάντως νά παρατηρήσω πώς ή ειλικρίνεια του Φωκά δέ συνοδεύεται πάντοτε από ανάλογη ψυχραιμία. 'Αρκετές φορές ή ψυχραιμία τον έγκαταλείπει μέ άποτέλεσμα νά μιλάει παρορμητικά και νά χάνει ως ένα βαθμό τήν εύθυκρία του (π.χ. στά κείμενα «Τ.Κ. Παπατσώνης, ένας καταραμένος ποιητής», «'Η νίκη του Παπαδιαμάντη», «Μνημόσυνο για τό Φαίδρο»).

Τά παραπάνω θά έφταναν για νά καταξιώσουν έναν δοκιμογράφο. Για μένα τουλάχιστον είναι άρκετά. Συμβαίνει ώστόσο ό άνθρωπος για τον όποιο μιλώ νά άνήκει στους ελάχιστους εκείνους πού συναρτούν τίς προσωπικές φιλοδοξίες τους μέ τή μοίρα τής χώρας τους. Θέλω νά πώ πώς ό Φωκάς πονάει τον τόπο του. 'Ασφαλώς θά έχει τίς προσωπικές φιλοδοξίες του. Δέν έννοει ώστόσο νά τίς ικανοποιήσει παραγνωρίζοντας τίς ειδικές συνθήκες μέσα στις όποιες ζει ως διανοούμενος όρισμένης χώρας. Τί σημαίνει αυτό τό καταλαβαίνει καλύτερα κανείς άν ρίξει μία ματιά στη λογοτεχνική μας κίνηση. 'Ενώ τό καράβι μας, από πολλές άπόψεις αλλά κυρίως από πολιτιστική, κάνει νερά, στη λογοτεχνική μας κίνηση έπικρατεί κλίμα άδιαφορίας, ματαιοδοξίας και διαφθοράς. Είπα ότι ό Φωκάς πονάει τον τόπο του. 'Όμως αυτός ό πόνος του δέν παίρνει μέσα στά γραφτά του τή μορφή κηρύγματος, όπως συμβαίνει μέ όρισμένους άπροσδόκητους τιμητές πού κάνουν τό «χρέος» τους. 'Απλώς γίνεται φανερός από τον τρόπο πού προβληματίζεται και έρευνάει τά θέματά του. Προπάντων τό θέμα τής γλώσσας.

III

Μιλώντας τώρα ειδικότερα για τά κείμενα πού περιέχονται στον τόμο των 'Επιχειρημάτων θά ήθελα νά σταθώ στά τρία πρώτα πού άφορούν τή γλώσσα, στά δύο πού άφορούν τήν ποίηση του Ρίτσου και στό «Παπαδιαμάντης: ή άνορθόδοξη κλίμακα».

α) Σχετικά με τή γλώσσα μας ὁ Φωκάς πιστεύει πῶς ὅ,τι ἔχει σημασία εἶναι τό φαινόμενο τοῦ ἀφελληνισμοῦ τῆς πού παρατηρεῖται στίς μέρες μας. Φαινόμενο πού κάνει τή διαμάχη ἀνάμεσα σέ δημοτικιστές καί καθαρευουσιάνους ἀνώφελη καί περιττή. Σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ συγγραφέα ὁ ἀφελληνισμός τῆς Ἑλληνικῆς, πού ἔχει πάρει ἤδη διαστάσεις, δέν ἀποτελεῖ ἐνδογλωσσική ὑπόθεση ἀλλά πολιτιστική καί εὐρύτερα ἐθνική. Ἡ ἑλληνική γλώσσα ὑποχωρεῖ, στήν ἀγγλική κυρίως, ἐπειδή δέν ἀντιπροσωπεύει ἀξίες ἤ, ὅπως λέει ὁ συγγραφέας, ἐπειδή δέν ἔχει «μῆνυμα». Ἡ ἀποψη αὐτή, στό βαθμό πού δέν κολακεύει τήν ἐθνική μας φιλαυτία, ἴσως νά μᾶς ἐνοχλεῖ καί νά τήν ἀποθούμε. Σημασία ὅμως ἔχει ἂν εἶναι βásiμη ἤ ὄχι. Κατά τή γνώμη μου τά πράγματα δείχνουν ἀκριβῶς ὅτι ἡ γλώσσα μας ἀποχρωματίζεται καθημερινά ἐνδίδοντας στίς ξενικές ἐπιδράσεις. Κι αὐτό θά πρέπει κάποτε νά μᾶς ἀφυπνήσει, ἂν ὄχι γιά τίποτε ἄλλο τουλάχιστον γιά νά ξέρουμε τί μᾶς συμβαίνει. Ἀπό τό ἄλλο μέρος ὁ συγγραφέας τῶν *Ἐπιχειρημάτων*, μέσα στήν ἀνησυχία του γιά τή γλώσσα μας, παρουσιάζεται ἀπροσδόκητα μονομερής. Θέλω νά πῶ ὅτι ἡ ἐγνοια του γιά τό μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς τόν κάνει νά παραγράφει τό ἐνδογλωσσικό ζήτημα δημοτική — καθαρεύουσα. Ἐπιπλέον, κι ἐδῶ στήν καλύτερη περίπτωση πρόκειται γιά μεθοδολογικό σφάλμα, ὅταν μιλάει γιά τή δημοτική τήν παίρνει στή χειρότερη ἐκδοχή τῆς. Κάνει δηλαδή ὅ,τι εἶδαμε νά κάνουν μερικοί ἐπικριτές τῆς δημοτικῆς τά τελευταία χρόνια: ταυτίζει τή δημοτική μέ τά ἀποτελέσματα τῆς νομοθετημένης καθαρεύουσας. Ἐχῶ τή γνώμη ὅτι τή δημοτική, ὅπως καί τήν καθαρεύουσα, θά πρέπει νά τήν κρίνουμε ἀπό τίς καλύτερες ἐκφάνσεις τῆς ἤ ἀπό τή δύναμι ἐπάρκειά τῆς. Ἡ γλώσσα πού μιλοῦν π.χ. οἱ ἐκφωνητές τῆς τηλεόρασης ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό προϊόν τῆς νομοθετημένης καθαρεύουσας καί ἔχει τόση σχέση μέ τή δημοτική ὅση σχέση ἔχει ἡ προσποίηση μέ τήν ἀλήθεια. Πάντως ὁ κίνδυνος τοῦ ἀφελληνισμοῦ τῆς γλώσσας μας, ὅσο μεγάλος καί νά 'ναι (προσωπική συμμερίζομαι τήν ἀποψη τοῦ Φωκά), δέν ἀναίρει τό ἐνδογλωσσικό μας πρόβλημα. Οὔτε πάλι ἡ λύση τοῦ ἐνδογλωσσικοῦ προβλήματος, ἡ ὁποιαδήποτε λύση, εἶναι ἀρκετή γιά νά μᾶς ἐξασφαλίσαι ἀμέριμνο ὕπνο.

β) Στόν τόμο τῶν *Ἐπιχειρημάτων* ὑπάρχουν δύο κείμενα τά ὁποῖα ἀναφέρονται στήν ποίηση τοῦ Ρίτσου. Τό ἓνα ἐπιγράφεται «Τά 'περιβόλια' τοῦ Ρίτσου» καί τό ἄλλο «Ρίτσος ἢ κατά προσέγγιση ποίηση». Ἡ βασική θέση τοῦ συγγραφέα τους εἶναι ὅτι ἡ ποίηση τοῦ Ρίτσου, ἂν ὄχι ὀλοκληρωτικά, τουλάχιστον στό μεγαλύτερο μέρος τῆς, ἀποτελεῖ ποίηση σάν. Τόσο ἀναφορικά μέ ἄλλους ποιητές, ὅσο καί ἀναφορικά μέ τό περιεχόμενό τῆς. Σάν τόν Καρυωτάκη, σάν τόν Βάρναλη, σάν τόν Σεφέρη, σάν τόν Καβάφη... σάν ὄνειρο, σάν ἐκσταση, σάν ἄνθρωπος τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, κ.λπ. Ὁ Ρίτσος μ' ἄλλα λόγια ὑποδύεται ἀπό τό ἓνα μέρος ἐκφραστικές κατακτήσεις ἄλλων ποιητῶν κι ἀπό τό ἄλλο καταστάσεις τίς ὁποῖες κατά βάθος δέν ἔχει βιώσει. Ἄς σημειωθεῖ πῶς αὐτά δέν ἀφοροῦν τή θεματογραφία τοῦ Ρίτσου, οὔτε τίς περιπέτειες τῆς προσωπικῆς του ζωῆς. Ἀφοροῦν τήν ἐκφραση καί τό περιεχόμενο τοῦ συγκεκριμένου ἔργου. Μία ἄλλη θέση τοῦ συγγραφέα εἶναι ὅτι μέχρι σήμερα δέν ἔχει γραφεῖ κριτική ἡ ὁποία νά ἀξιολογεῖ πειστικά τό ἔργο τοῦ Ρίτσου (ἐλπίζω νά μὴν ἐξαιρεῖ καί τά συναφή χολερικά γραφτά τοῦ Καραντώνη). Ἐτσι ὁ Φωκάς θέτει πλάγια ἓνα

ἐρώτημα στό ὁποῖο ἀπαντᾷ εὐθέως. Τό ἐρώτημα εἶναι ἂν τά κείμενα τοῦ Ρίτσου ἔχουν τήν ποιητική ἀξία πού κοινῶς τοὺς ἀποδίδουμε. Καί ἡ ἀπάντησή του εἶναι ὅτι τό συγκεκριμένο ἔργο ὑστερεῖ ποιοτικά σέ σχέση μέ τή φήμη του. Στό σημεῖο αὐτό θά πρέπει νά προσθέσω ὅτι ὁ Φωκάς δέν ἐξετάζει τοὺς λόγους στοὺς ὁποῖους ὀφείλεται ἡ φήμη τοῦ Ρίτσου ὡς ποιητῆ.

Ἡ περίπτωση Ρίτσου ἔχει ἀσφαλῶς πολλές ὄψεις. Μία ἀπ' αὐτές ἀποτελοῦν οἱ ἀνομολόγητες δημόσια κρίσεις ἀνθρώπων πού ἰδιωτικά διατύπωνουν ἔντονος ἐπιφυλάξεις γιά τό ἔργο τοῦ ποιητῆ. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἢ δέ μιλοῦν δημόσια γιά τόν Ρίτσο ἢ ὅταν μιλοῦν ἐκφράζονται εὐνοικά. Μία ἄλλη ὄψη εἶναι αὐτή πού ἐπισημαίνει ὁ Φωκάς, ὅτι δηλαδή ἡ φήμη τοῦ ποιητῆ δέν ὀφείλεται σέ ἐμπεριστατωμένες κριτικές. Μία τρίτη εἶναι ὅτι μέχρι σήμερα δέν ἔχει ἀποδοσεμυεῖ τό ποιητικό ἀπό τό πολιτικό πρόσωπο τοῦ Ρίτσου. Κι ἄλλη μιά ὅτι ἡ φήμη τοῦ Ρίτσου ὡς ποιητῆ πορεύεται ἤδη ἐρήμην τοῦ ἔργου του. Εἶναι πιά ποιητής διά βούης. Κάτω ἀπό αὐτές τίς συνθήκες ἡ κριτική τοῦ Φωκά εἶναι μάλλον λίγη ὅσο καί παράκαιρη. Τέτοια κείμενα θά ἦταν δραστικά ἂν γράφονταν τριάντα — σαράντα χρόνια νωρίτερα. Θέλω νά πῶ ὅτι ἡ λογοτεχνική κριτική μας, σχετικά μέ τή δουλειά τοῦ Ρίτσου, ἄφησε νά τήν υποκαταστήσει ἡ πολιτική καί ἡ κατευθυνόμενη κοινή γνώμη. Καί τώρα εἶναι πολύ ἀργά γιά νά διεκδικήσει τά δικαιώματά τῆς. Αὐριο ἄλλες γενιές, κάτω ἀπό διαφορετικές συνθήκες, θά κάνουν τόν ἀπαραίτητο ἰσολογισμό ἀνάμεσα στή φήμη καί στήν ἀξία τοῦ συγκεκριμένου ἔργου. Γιά τήν ὥρα μένει νά δεῖξουμε πλατιά καρδιά γιά ὅσα ρητορεύουν διάφοροι, καλοπροαίρετοι ἴσως ἀλλά φανερά ἄθωοι ἀπό τό αἷμα τῆς λογοτεχνίας, δημοσιογράφοι ὅπως καί εὐάριθμοι φιλόλογοι. «Ἐτσι εἶναι ὁ κόσμος κι ἐπομένως δράμα δέν ὑπάρχει», καθώς λέει ὁ Φωκάς ἀναφερόμενος σέ ἄλλο θέμα.

γ) Ἀπό τό κείμενο τοῦ βιβλίου «Παπαδιαμάντης: ἡ ἀνορθόδοξη κλίμακα» ἀντιγράφω μερικά σημεία:

«Πάντα τό ξέραμε, χωρίς ὅμως νά τό διατυπώνουμε μέ σαφήνεια, ὅτι ἡ πίστη καί ἡ εὐλάβεια τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁσοδήποτε πύρινη καί ἀναμφισβήτητη, πάντως δέν ἦταν ὅμοια μέ ἐκείνη τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς διδαχῆς, ἀλλά οὔτε καί μέ τῆς λαϊκῆς θρησκευτικότητας τῶν συντοπιτῶν του καί τῶν ἄλλων φτωχῶν, ὅπως τῆς γριάς Σκεύως τῆς Γαλινίτσας («Βαρδιάνος στά Σπόρκα») ἢ τοῦ μπαρμπα-Σέργιου τοῦ Παρκιώτη («Φιλόστοργο»). Ἀέναντι στήν πίστη τῶν τελευταίων αὐτῶν, συχνά ὁ Παπαδιαμάντης φέρεται μέ μιά στοργική συγκαταβατικότητα ἀνθρώπου πού προτιμᾷ νά μὴν παρεμβαίνει, νά μὴ διδάσκει, νά μὴν ὀρθοτομεῖ τήν ἀλήθεια». «Ἡ πίστη τοῦ Παπαδιαμάντη εἶναι σύμμικτη μέ δύο ἐξωθεολογικά στοιχεῖα σέ βαθμό πού ἰσοδύναμα καί δυσδιάκριτα μεταξύ τους καί τά τρία θυμίζουν χημική ἔνωση. Τό ἓνα εἶναι ὁ ἔρωτας πρὸς τήν ἑλληνο-ορθόδοξη παράδοση, ἔρωτας πού συμπεριλαμβάνει καί τήν ἑλληνική φύση, μεταφορά καί κορυφωμα τῆς ὁποίας εἶναι ἡ Γυναίκα («Ὀνειρο στό κύμα», «Βασιλική δρυς»). Τό ἄλλο εἶναι αὐτό πού θά ὀνόμαζα «ποιητική νηφαλιότητα». Νηφαλιότητα, διότι κάθε στιγμή μεταίρνει μέσα του τή θεολογική ἐκδοχή τῆς «ἐξαδέλφης» Μαχούλας ἀναφορικά μέ τό θαῦμα, ἀλλά ταυτόχρονα ποιητική, καλλιτεχνική, διότι δέχεται αὐτοῦσια τή θεία Μαχούλα μέ τήν (ἐπισηφαλή) θεολογία τῆς, σάν πλάσμα ἢ «κτίσμα» μέ ἀπόλυτη νομιμότητα». «Ἡ ποιητική φύση τοῦ Παπαδια-

καί γράμματα γνωρίζω

μάντη της οποίας τὰ ὄρια δέν ξέρομε ἀν ἦταν εὐρύτερα, στενότερα ἢ τὰ αὐτὰ μέ της θρησκευτικῆς του φύσης εἶναι ἡ μόνη (ὑπογραμμίζει ὁ συγγραφέας) ἀπό τις δύο φύσεις τοῦ Παπαδιαμάντη πού γνωρίζουμε).

Τό δοκίμιο ἀπό τό ὁποῖο ἀντέγραψα τὰ παραπάνω εἶναι, ὅσο γνωρίζω, ἀπό τὰ ἐγκυρότερα πού ἔχουν γραφῆι γιά τόν Παπαδιαμάντη. Ὅπως εἶναι γνωστό, γιά τό ἔργο καί τό πρόσωπο τοῦ πεζογράφου μας αὐτοῦ χύθηκε ὡς τώρα ἀρκετό μελάνι. Σπαταλήθηκε ὡστόσο, ἔξω ἀπό λιγοστές κριτικές προσπάθειες (κι αὐτές πολλές δεκαετίες πρῖν), εἴτε σέ φιλολογικές ἀπεραντολογίες, εἴτε σέ ἀμετρες ὑμνολογίες, εἴτε σέ ἀπόλυτες ἐπικρίσεις. Ἔτσι μερικές βασικές διαπιστώσεις παρέμειναν, ἕναν αἰῶνα τώρα, ζητούμενα γιά τήν κριτική μας. Ἡ ἀξία τοῦ δοκιμίου στό ὁποῖο ἀναφέρομαι βρίσκεται στό γεγονός ὅτι μέ συγκεκριμένα στοιχεῖα κάνει ὀρισμένες θεμελιώδεις διακρίσεις ἀνάμεσα στό ἔργο καί στό πρόσωπο τοῦ πεζογράφου. Τίς ἀκόλουθες: Ἡ θρησκευτική πίστη τοῦ Παπαδιαμάντη δέν ταυτίζεται μέ τή θρησκευτική πίστη τῶν ἀφηγηματικῶν του χαρακτήρων. Ἡ πίστη τοῦ Παπαδιαμάντη δέν εἶναι ἀπλή, οὔτε εὐκολοδιάκριτη μέσα στό ἔργο του. Ἡ λογοτεχνική φύση τοῦ πεζογράφου, στό βαθμό

πού ἔχει ἐκφραστεῖ, εἶναι ἡ μόνη γιά τήν ὁποία μπορούμε νά μιλοῦμε βásiμα. Ἡ ἄλλη διάκριση, ὅτι ἡ ὀρθοδοξία τοῦ Παπαδιαμάντη δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τήν ἐπίσημη ἐκκλησιαστική διδαχή, ἴσως δέν ἔχει τόση σημασία γιά τό λογοτεχνικό εἶναι τοῦ πεζογράφου μας. Πάντως οἱ προηγούμενες τρεῖς αἴρουν ὀρισμένες παρεξηγήσεις καί βάζουν ἕνα τέλος σέ αὐθαίρετες ἐρμηνεῖες. Ἐννοῶ τίς ἐρμηνεῖες πού ἀποδίδουν στόν λογοτέχνη ιδιότητες τῶν ἡρώων του καί τίς ἐρμηνεῖες πού θέλουν τόν λογοτέχνη προϊόν τῆς πίστες του. Στοιχειώδη πράγματα θά ἔλεγε κανεῖς. Θά συμφωνοῦσα ἀν τὰ εἶχαμε ξεπεράσει.

Τελειώνοντας θά ἤθελα νά πῶ ὅτι σχολίασα μόνο μερικά κείμενα τοῦ τόμου. Δέν εἶναι τὰ μοναδικά πού θεωρῶ ἀξιόλογα. «Ἀνάμεσα στό 'θά ῥτει' καί στό 'δέν θά ἴθει'» π.χ. «Ἡ γλώσσα τῆς κριτικῆς», «Ἡ ποίηση καί τό ποίημα», «Γιά μιά μή ἀναφορική ποίηση», εἶναι γιά μένα γραφτά ἐξίσου ἐνδιαφέροντα μ' αὐτά πού ἀναφέρθηκα. Ἀλλά καί τὰ ὑπόλοιπα ἔχουν κάτι ξεχωριστό νά πουν. Ὑπάρχουν ὁμως στό βιβλίο κι ὁ καθένας μπορεῖ νά τὰ διαβάσει.

Γ. Ἀράγης

γιά τίς φετινές γιορτές
ἡ ὁμορφη συσκευασία **κασετίνας**
καί τὰ δύο ἐρωτευμένα
βιβλιοφάγα πιθηκάκια
πού προσφέρει μέ κάθε ἀγορά σας

ὁ ὀδυσσέας

θά κάνουν τα βιβλία
πού θά δωρίσετε στους ἀγαπημένους σας
πραγματική γιορταστική **ἐκπλήξη!**

(ζητήστε ἀπό τόν βιβλιοπώλη σας
τήν εἰδική συσκευασία δώρου
πού ἐτοιμάσαμε γιά σας)

ὀδυσσέας

ΑΘΗΝΑ: Σόλωνος 116. Τηλ. 36.19.724
ΘΕΣΣ/ΝΙΚΗ: Χρ. Σμύρνης 19. Τηλ. 27.14.23
ΠΑΤΡΑ: Κανακάκη 69. Τηλ. 270.726

